

"והוכיח במישור"¹

ראשי פרקים

- א. מבוא
- ב. התוכחה - מקורה בתורה
- ג. פסק הרמב"ם
- ד. יסוד הכוח להוכיח - מדין ואהבת'
- ה. התוכחה - תיקון והעלאת המוכיח
- ו. משמעות והשלכות לחיי המדים
- ז. סיכום

א. מבוא

"מצות תוכחה" - לכאורה מצוה ככל המצוות, אולם החידוש שבה הוא רב. מהיכן כוחו של האדם לקחת לידי את דין השופט, את דינו וכוחו של שופט כל הארץ, לכפות את קיומן של המצוות?

על כגון זה נאמר בגמרא²: "בעא מיניה ר' יהודה בריה דר"ש: תוכחה לשמה וענוה שלא לשמה, הי מינייהו עדיפא", ורש"י פירש ענוה שלא לשמה: "שעושה עצמו עניו שאינו רוצה להוכיחו, ואותה ענוה שלא לשם שמים היא אלא שלא ישנאהו". וא"כ במה גדול כוחה וחשיבותה של מצוה מהתורה, עד שהיא, התורה, נותנת לאדם את היכולת לשפוט ולהעיר לזולתו על המצוות?

ב. התוכחה – מקורה בתורה

"לא תשנא את אחיך בלבבך, הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא. לא תקום ולא תטור את בני עמך, ואהבת לרעך כמוך אני ה'".³

¹ ע"פ הפסוק בישעיהו י"א ד': "ושפט בצדק דלים והוכיח במישור לענוי ארץ והכה ארץ בשבת פיו וברוח שפתיו ימית רשע".

² ערכין ט"ז ע"ב.

³ ויקרא י"ט י"ז-י"ח.

שאל י' פ'ר

בפסוקים אלו, החותמים את רצף הפסוקים הדואגים לסדר החברתי, מזכירה התורה את מצות התוכחה. המצוות המנויות בפסוקים אלו עניינם דאגה לחלש, לעני ולחברה בכלל. מתוך פסוקים אלו מופיעה מצוה שעניינה לכאורה איננו דאגה לחברה, אלא "דאגה" למצוות ה' שיתקיימו בעולם, שכן מצוה זו נוגעת לא רק לתוכחה בעבירות שבין אדם לחברו, אלא אף לעבירות שבין אדם למקום. לא ברור, אם כן, מדוע כתבה התורה מצוה זו דוקא כאן?

ג. פסק הרמב"ם

הרמב"ם משבץ את מצות התוכחה ב"יד התזקה" בספר המדע. בהלכות דעות פ"ו כותב הרמב"ם: "כשיחטא איש לאיש לא ישטמנו וישתוק, כמו שנאמר ברשעים: 'ולא דבר אבשלום עם אמנון למרע ועד טוב כי שנה אבשלום את אמנון'. אלא מצוה עליו להודיעו ולומר לו למה עשית לי כך וכך, ולמה חטאת לי בדבר פלוני שנאמר: 'הוכח תוכיח את עמיתך'..."

לאור הלכה זו ברור, אם כן, שהתוכחה מובילה לפסוק "ואהבת לרעך כמוך". אולם בהלכה הבאה מוסיף הרמב"ם וכותב: "הרואה חברו שחטא או שהלך בדרך לא טובה מצוה להחזירו למוטב ולהודיעו שהוא חוטא על עצמו במעשיו הרעים שנאמר: 'הוכח תוכיח את עמיתך'..."

א"כ אנו רואים שהרמב"ם חילק את מצות התוכחה לשניים. האחת עוסקת בעניינים שבין אדם לחברו, והשניה בתוכחה על עבירות שבין אדם למקום. ולפי ההלכה השניה קשה, כאמור, מדוע כתובה מצות תוכחה בסמוך לציווי של "ואהבת לרעך כמוך"?

ד. יסוד הכוח להוכיח – מדין 'ואהבת'

שגורים בפינו דברי התנא הגדול: "אמר ר' עקיבא ואהבת לרעך כמוך - זה כלל גדול בתורה". וידועה השאלה: הניחא לענין מצוות שבין אדם לחברו, שברור מדוע מצות "ואהבת לרעך כמוך" עוזרת ומהווה יסוד בקיומן, אך מה עניינה לשאר מצוות התורה? התשובה נעוצה במאמר חז"ל: "כל ישראל ערבים זה בזה". מאמר זה לא בא לבטא אמת אמונית בלבד, אלא יש לו אף ביטוי הלכתי. אדם שלא קדש בליל שבת יכול אחר לקדש ולהוציאנו, על אף שהאחר כבר יצא יד"ח קידוש היום, שכן "כל ישראל ערבים זה בזה", וכיוצא"ב בשאר מצוות. הרי שהמשמעות של דין ערבות היא שכל עוד שישנו אדם מישראל שלא קיים מצוה,

"והוכיח במישור"

הפגם והחסרון אינם רק בו, אלא גם בכלל ישראל, ולכן מדין "ואהבת" מצווים אנו על אהבת הכלל והשלמתו.

הוא הדין לגבי מצות תוכחה. כל אדם שנמצא במצב שבידו להוכיח, הרי הוא מחויב להוכיח, לא רק מתוך "דאגה לעוה"ב" של האדם מישראל, אלא מתוך ההלכה הפשוטה של "ואהבת לרעך כמוך", שמשמעותה היא שחסרון באיש ישראל הוא חסרון כללי, חסרון אותו צריך למנוע כל אדם מישראל.

ה. התוכחה – תיקון והעלאת המוכיח

נאמר במסכת שבת⁴: "כל מי שאפשר למחות לאנשי ביתו ולא מיחה - נתפס על אנשי ביתו... "ורש"י שם פירש: "נענש על עבירות שבידן". ולפי מה שהסברנו לעיל ברור מפני מה נענש על עבירותיהם, שכן בידו היה למנוע והריהו אחראי עליהם.

אולם ברש"י ב"עין יעקב" מצויה הגירסא "נענש על עבירות שבידו" - והוא פלא מה עניין עבירותיו בזה? אמנם יסוד מוסד הוא, שאין אדם נשלח לשליחות מסוימת אלא אם יש בידו לבצעה, וממילא אינו מושם במצב מסוים אלא אם יש בידו לרוממו ולהעלותו. אדם מגיע לידי מבחן רק אם יש בו את הכוחות המחכים לפיתוחם ולשכלולם, דוקא ע"י הופעת כוחות מנוגדים, הדורשים ומצריכים אותו לבירור יותר יסודי, יותר נוקב ויותר מעמיק. וממילא מסביר הרב: "כן אותו הכוח שנועד להשלים את החסרון המיוחד בחיים, אם לא יוציאוהו בעליו אל הפועל לתעודתו המיוחדת הנה ילך הכח, לפי גדלו, בלא תעודתו, ובודאי יפעל להפסיד תחת שהיה יכול לפעול ולהועיל"⁵.

א"כ ע"פ דרכנו למדנו שמצוות התוכחה איננה רק "לדאוג לעוה"ב" של הזולת, אלא נובעת מתוך ההבנה שמצב זה נוצר, כדי שנוכל להשלים זה את זה, ולהוציא אל הפועל את הכוחות הטמונים בין במוכח ובין במוכיח.

ו. משמעות והשלכות לחיי המדים

אחת הבעיות הקשות בהם נתקל חייל בצבא, היא המפגש שלו עם חלול שם שמים וזלזול בתורה ומצוות. חוסר היכולת לפעול, לכאורה, שכן "כיום שאין מי שיודע להוכיח", מותירה תחושה קשה של "אם כן למה זה אנוכי" ולעיתים תחושה זו מלווה בהשלמה עם המצב הנוכחי. מסופר על ר' אריה לוי שהלך פעם

⁴ נ"ד ע"ב.

⁵ "עין איה" על אגדות השי"ס שם, מובא בחוברת ניצני ארץ י"א, עמ' 43.

שאל יפרח

עם תלמידיו ברחובות ירושלים בשבת, וכשראה מכונית נוסעת בשבת העיר לעצמו בלחש "שבעס, שבעס". או אז שאלוהו תלמידיו ממאי נפשך אם רצונך לזעוק, צעק בקול את צעקת השבת ואם לאו שתוק, אך מדוע ללחוש? השיב ר' אריה שכשכואב זועקים, בין אם נדמה שזה עוזר בין אם לא, אלא שלצעוק בקול אי-אפשר שכן יתכן שזה יזיק, אבל ללחוש אפשר, וצריך.

ע"פ דרכנו צריך ללמוד מר' אריה לוין, שאין מצב כזה של "השלמה" עם מצב מסוים. וגם אם נדמה שאין לנו היכולת לפעול ולשנות כלום במצב הנתון, הרי שחשוב לשמר את כאבה וזעקתה של השבת. עלינו ללחוש לעצמנו את כאבן של המצוות, ולו בכדי שלא נשלים עם חילולן. אולם יתירה מזו, ניתן לומר שעצם הזעקה, עצם הבירור העצמי לכבודה של מצוה או לדאגה של קיום מצוות ה' יש בו התקדמות רוחנית. "התחברות הכוחות, אפילו אותם שהם הנראים חיבור של ניגוד, אינם כי אם ניגוד מקרי אבל ע"פ התכלית הכולל הנם עולים למגמה טובה כללית..."⁶.

ז. סיכום

הרצ"יה היה נוהג לומר שמצוות התוכחה נגזרת מהמילה הוכחה, המצוה הינה ההוכחה. עצם התוצאה היא הנדרשת. אין התורה דורשת מהאדם לזעוק, לצעוק או למחות אלא בכדי שיוכיח. ואכן אחרי שאדם, מכח מפגשו עם המציאות של העדר, מתרומם, הרי שבכך הוא מקדש שם שמים בכל דרכיו ובכל הנהגותיו עם הבריות. ועצם קידוש שם שמים זוהי ההוכחה הטובה ביותר לזולת, על החיוב שבמצוות ה'.

אדם שכזה מורה את הדרך ילכו בה, על דרך מאמר הרב קוק⁷: "הצדיקים הטהורים אינם קובלים על הרשעה אלא מוסיפים צדקה..."⁸ אי"כ ניתן לומר שמצוות התוכחה גם בזמנים שא"א כל כך להוכיח מתבצעת ע"י הוספת אורה, ע"י האהבת שם שמים.

ואין מתאים מלסיים בדברי הגמרא⁸:

זאהבת את ה' אלהיך - שיהא שם שמים מתאהב על ידך, שיהא קורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים, ויהא משאו ומתנו כנחת עם הבריות. מה

⁶ "עין איה" שם.

⁷ "ערפילי טוהר" עמוד ל"ט.

⁸ יומא פ"ו ע"א.

"והוכיח במישור"

הבריות אומרות עליו – אשרי אביו שלמדו תורה, אשרי רבו שלמדו תורה. אוי להם לבריות שלא למדו תורה, פלוני שלמדו תורה – ראו כמה נאים דרכיו, כמה מתוקנים מעשיו, עליו הכתוב אומר⁹: זיאתר לי עבדי אתה ישראל אשר כך אתפאר'.

⁹ ישעיהו מ"ט ג'.